

שישים ושש שנים של חקלאות על פי התורה

בכסלו תשע"ה נערך מפגש לימודי מרתק של תלמידות החוג להיסטוריה במכללת 'אורות ישראל' באלקנה בראשות ד"ר יעל קליין תחי', עם חברים ותיקים בקיבוץ שעלבים, כשבמרכזו עשר השמיטות בהן נשמרה בקיבוץ השמיטה כהלכתה ללא היתר מכירה. בין הדברים נשמעה גם שיחתו של ד"ר משה זקס הי"ו. אני מתכבד להביא כאן חלק מדבריו החשובים, בהערכה לר' משה, מנהל המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה, עם הגיעו לגיל תשעים, עד מאה ועשרים.

וכך סיפר ולימד ר' משה זקס ביום הלימוד המיוחד הזה על מצוות השמיטה:

'ההתנגשות הראשונה' שלי עם 'בעיית' השמיטה הייתה זמן קצר לאחר שעלינו לקרקע בחודש אב תשי"א, והקמנו את קיבוץ שעלבים בגבעות הסמוכות לעמק איילון. הספקנו בקושי להקים אוהלים ולסדר מעט את השטח, והשמיטה הגיעה מיד, מהר מאוד.

שנת השמיטה הזו הייתה קשה עבורנו. כיצד נתקיים מבחינה כלכלית? במה יעבדו האנשים בשנת השמיטה? לא היה לנו ממה להתפרנס. הסוכנות היהודית ומשרד החקלאות הציעו לנו שנעבוד במשך השנה הזו בהכנת שטחים לזריעה כשכירים של הקרן הקיימת לישראל, אך הרי אסור מדרבנן להכין קרקע בשמיטה לצורך זריעה אחר השמיטה! הייתה לנו ועדת רבנים, בראשה עמד הרב הלל ברוקנטל זצ"ל רבו של קיבוץ חפץ חיים. הוא התייעץ עם החזון איש זצ"ל, ונמצא שיש היתר לעבודה זו אם יש כוונה לפנות את האבנים ולהשתמש בהם לצורך בניין. ההיתר שהתקבל היה על סמך זה שפתחנו 'מחצב' לפני שנת שמיטה, ועל פיו התחלנו לעקור אבנים מהשדות. כל השמיטה עבדנו עם מוטות ברזל ומכושים כדי להכין את השטח, בלי לסקל את האבנים הקטנות. עם האבנים הגדולות בנינו טראסות וגדרות אבן. לאחר שמיטת תשי"ב נשלחתי ע"י הקיבוץ ללימודי חקלאות גבוהים, במגמה לפתח את הנושא של חקלאות ע"פ ההלכה. אז נכנסתי לעומק ענייני מצוות שמיטה, המבחן הכלכלי העיקרי לקיום של משק חקלאי ע"י שומרי תורה. אנו בשעלבים הלכנו, כמו כל ישובי פועלי אגודת ישראל, בעקבות קיבוץ חפץ חיים, בדרכו של החזון איש, שהתנגד באופן מוחלט להיתר המכירה. הוא טען בעקבות הנצי"ב זצ"ל, ראש ישיבת וולוז'ין ורבו של הרב קוק זצ"ל, כי איסור מכירת קרקע לנוכרי גם בזמן הזה הוא איסור מן התורה.

החזון איש טען שבורחים מהזאב ונופלים ביד האריה, זאת אומרת ששמיטה בזמן הזה מדרבנן, אך אם מוכרים קרקע לגוי עוברים על איסור מן התורה של 'לא תחנם', לכן אין אפשרות להשתמש בהיתר המכירה. גם הרב קוק עצמו הלך בדרך של היתר המכירה רק כי לא מצא דרך אחרת, כי אחרת היה הכל הולך לאיבוד, גם קיום הישוב, וגם קיום שמיטה.

כאשר גמרת את הלימודים בשנת תשי"ז יסדנו את המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה, ומאז ראיתי את עצמי כשליח של קיבוץ שעלבים לעזור לחקלאים לקיים את מצות עיבוד קרקע ארץ ישראל על פי ההלכה.

השטח הגדול ביותר של החקלאות בארץ מוקדש לגידולי שדה. גידולי השדה מחולקים לגידולי חורף ולגידולי קיץ. גידול חיטה למשל הוא גידול חורף. השאלה הייתה מה עושים בשמיטה? רבי חיים עוזר גרודז'ינסקי זצ"ל שנחשב למנהיג הדור, אמר בזמנו כתשובה לרבני חפץ חיים שעליהם לשמוע לפסקי החזון איש. דעתו של החזון איש על היתר המכירה הייתה שלילית ביותר, והוא סבר שההיתר גם גורם לכך שהמצוה הזו נשכחת לגמרי. רוב החקלאים הסתפקו בזה שחתמו על היתר המכירה, וזהו, אין שמיטה יותר. אפילו את ארבעת המלאכות האסורות מעיקרן מן התורה עשו הם בעצמם, מה שגם הרב קוק לא התיר.

בעקבות כך לקחתי על עצמי כמטרה למצוא כיצד משק חקלאי יוכל להתקיים בשנת שמיטה בלי היתר המכירה. זה הכיוון שבו הלכנו כל השנים, וברוך השם במשך שישים השנים האלו נושא שמירת השמיטה בלי היתר המכירה תפס תאוצה. בזכות היישובים הבודדים שהתעקשו על כך ששומרים שמיטה בלי היתר, גם רבים משומרי השמיטה בעיר הלכו לכיוון הזה וחיפשו דרכים מותרות, ולכן השמיטה חזרה להיות משהו שעומד על הפרק.

הפיתרון לגידולי השדה על-פי החזון איש היה לזרוע לפני שמיטה בשינוי סדר הגידולים, לפי הירושלמי שבשדות שיש בהם שינוי סדר הגידול אין איסור ספיחין. ואכן בשמיטות הראשונות זרעו [בשינוי מחזור הזרעים] לפני שמיטה כדי לקבל חיטה למאכל אדם. אבל כיום הפסיקו לזרוע בשיטה הזו, כי הבד"צ של העדה החרדית התנגד להיתרים האלו של החזון איש, והעדיף לקנות חיטה מגויים בארץ או מתוצרת חו"ל. לחיטה שזורעים בשינוי לפני שמיטה וקוצרים בשמיטה יש קדושת שביעית, והבד"צ לא רצו את הבעיות שיש במסחר במוצרים עם קדושת שביעית. הם סירבו לתת הכשר למי שישתמש בחיטת השנה השביעית, ולכן הפסיקו בארץ את זריעת החיטה לפני השמיטה. לנו זה היה כשלון, כי אי אפשר לקיים את ענף גידולי השדה

בלי הקולא הזו של החזון איש.

עבדתי כחוקר ביחידה לחקלאות על פי התורה ב'מכון וולקני' בבית דגן. זהו מכון החקר החקלאי של מדינת ישראל. במסגרת הזאת חקרתי את השיטות והזנים המתאימים ביותר לזריעה מוקדמת לפני ראש השנה, והקדשנו הרבה מאוד עבודה, כולל ביצוע ניסיונות, כדי למצוא אלו זני דגנים מתאימים לזריעה מוקדמת. למעשה עבודתנו באה עתה לידי ביטוי רק לגבי גידולי מספוא לבעלי חיים, ציבור הצרכנים לא רוצה להסתמך על ההיתרים הללו.

לאחר פטירתו של החזון איש בשנת תשי"ד, שנתיים ומשהו אחר שעלינו להתיישבות, התחלנו לשאול שאלות הלכתיות את הרבנים הרב שלמה זלמן אויערבך, הרב יוסף שלום אלישיב, וגם הרב עובדיה יוסף, זכר צדיקים לברכה. בסופו של דבר מי שקבע את ההלכה לחוגים גדולים של שומרי תורה בארץ היה הרב אלישיב. עם הרב אלישיב היה לי משא ומתן הלכתי גם בנושא הזריעה המוקדמת של החיטה וגם בנושא גידול ירקות שנשתלו לפני ראש השנה של שמיטה. וכך אמר לי הרב אלישיב: אתם עושים כמו החזון איש. כל הכבוד לכם. זה בסדר גמור. אבל אם יבוא אלי אברך וישאל אותי אם עדיף להשתמש בירקות שנשתלו לפני ראש השנה, או בחיטה שנזרעה לפני ראש השנה, לא אוכל להגיד לו שזה לא עדיף. שאלתי - מדוע? הרי הרב אומר שזה בסדר מה שאנו עושים?! והרב אלישיב ענה: למרות שהחזון איש פסק לגבי ירקות כמו רוב הראשונים, שאין איסור ספיחין אם הם נזרעו לפני ראש השנה של שנת השמיטה, לא אוכל להגיד לאנשים שאסור להם להחמיר על עצמם ולחשוש לדעת הרמב"ם שהולכים תמיד אחרי ההבשלה או הקטיף - הלקיטה, ושלכן גם מה שנזרע לפני ר"ה יש בו איסור ספיחין.

אודה ואומר שהחמרה זו היא אחת מאכזבות חיי. עבדתי כל כך הרבה שנים כדי שאפשר יהיה לשמור שמיטה בצורה מסודרת ולקיים חקלאות חלקית-לפחות על פי ההלכה בשנת השמיטה, וכאן קבלנו מכה בכך שחלק גדול מן הציבור אינו נוקט את הדעה שלנו, ומעדיף להחמיר בהלכות שמיטה...

בהמשך דיבר ר' משה זקס הי"ו על הטיפול בכרמים בשמיטה ע"פ הוראות החזון איש זצ"ל לקיבוץ חפץ חיים, ועל ההוראות של אחיינו הרב ניסים קרליץ שליט"א, על אוצר ב"ד בימי החזון איש ובימינו, על עציץ שאינו נקוב בחממות ועוד. לאחר הרצאתו של ר' משה זקס דיבר לפני התלמידות הרב אהרן מרצבך שליט"א, רב קיבוץ שעלבים. וכך הוא פתח את דבריו:

אני מדבר אחרי ד"ר משה זקס. ר' משה הי"ו הוא צנוע, צנוע, בכל אורחות חייו. כמו שראיתם ר' משה מתקרב לגיל תשעים. בעיניי זהו אחד האנשים

שמגיע לו פרס ישראל על מפעל חיים. מדובר על יהודי תלמיד חכם שעבר על הש"ס כמה וכמה פעמים, והעביר שיעור דף יומי כבר כמה מחזורים. בדמו ובנשמתו של ר' משה האגרונום נמצא נושא השמיטה, וכל חייו הוא עסק בפיתוחים חקלאיים כדי לקדם את האפשרות לשמור שמיטה כפי פסקי החזון איש. כל כולו עבודת קודש, ואני מאחל לו להמשיך בעבודת הקודש הזו עוד שנים רבות בריאות וטובות.

ר' משה לא עסק רק בענייני שמיטה. הוא חקר ופעל וסייע גם בפתרון בעיות של חליבה בשבת, הוא 'חסך' שנות עורלה במשתלות, פתר בעיות של כלאיים וסייע למציאת דרך לגידול הדסים משולשים. הרב אלישיב זצ"ל היה קורא לו בהערכה 'המומחה', והיה מבקש לקבל בשאלות שונות את חוות דעתו המקצועית של ד"ר זקס, ועל פיה הוא פסק בכמה וכמה ענייני הלכה בחקלאות. ד"ר זקס נמצא עשרות שנים בקשר עם המשתלות, מדריכי המטעים, והאגרונומים של הרבנות הראשית, כדי להכין טבלאות של אחוזי עורלה בפירות השונים בארץ, וכן טבלה של תאריכים חשובים הלכתית בשנת השמיטה, ועוד ועוד.

גם אני, עם כל העוסקים בחקלאות על פי התורה, תלמידי חכמים, חקלאים וצרכנים, מצטרף בכבוד ובהערכה לברכות לר' משה ליובלו, עמוש"א.

...הסיכון בזריעה מוקדמת [בערב שמיטה] מתבטא בעיקר בירידת גשמים באוקטובר, ולכן נבדקה ההסתברות לירידת גשמים בחודש זה. התברר שב-23 השנים האחרונות רק ב-8-9 שנים ירד גשם משמעותי באוקטובר, וברוב השנים התחיל הגשם המשמעותי בנובמבר. גשם משמעותי הוא בכמות של מעל 10-12 מ"מ, למרות שבניסויי הרבים של משה זקס במכון לחקר החקלאות נתברר מספר פעמים שגשם משמעותי שיכול להביא לנזק הוא רק כאשר הוא מגיע לכעשרים מ"מ...

מתוך מכתב של הרב זאב וייטמן בחלק השלישי של המאמר
'שמיטת תשמ"ז בכפר עציון', 'המעין' תמוז תשמ"ח [כח. ד] עמ' 57